

Становлення комуністичної влади в Польщі (1944–1945 рр.): зовнішньополітичний, воєнний та суспільний контексти

Ковальов Іван

Ковальов Іван. Становлення комуністичної влади в Польщі (1944–1945 рр.): зовнішньополітичний, воєнний та суспільний контексти. У статті робиться спроба проаналізувати малодосліджені аспекти походження, становлення й діяльності комуністичної влади в Польщі, участі та ролі СРСР в тих подіях. Розглядаючи період оформлення й розвитку нових органів влади, головну увагу приділено формуванню при активній допомозі НКВС польських органів внутрішньої безпеки, які в цей період становили першорядне значення як для узалежнення Польщі від СРСР, так і для стабілізації й діяльності комуністичного режиму в країні. **Ключові слова:** комуністична влада, Польща, СРСР, Міністерство громадської безпеки, Польська партія робітничка, НКВС.

Kovalov Ivan. The establishment of the communist's power in Poland (years 1944–1945): the foreign-political, military and social context. In this article presented to attempt of the analysis aspecial aspects of the origin, instalation and activity communist power in Poland, participation and role of the USSR in these events. Analysing period of the registration and developments new organs of power, the main aspect in narration is spared shaping under active participation NKVD the polish organs of public security, which in actual period were shown prime role as for dependency of the Poland from USSR, and for stabilization and activity of the communists regime in country. **Key words:** the communist regime, Poland, the USSR Ministry of Public Security, the Polish Workers' Party, NKVD.

Період, що охоплює 1944–1945 роки, тобто початковий етап формування комуністичної влади в Польщі, надалі залишається одним з пріоритетних напрямів дослідження новітньої історії країни. Говорячи про оформлення нового політичного устрою, а також про методи, завдяки яким прорадянські сили прийшли до влади, спробуємо сконцентруватись на трьох основних аспектах, що

мали безпосередній вплив на ці події: зовнішньополітичний, воєнний і суспільний.

Історіографічна та джерельна база проблеми формування й перших років діяльності комуністичного режиму в Польщі своїми коріннями сягає другої половини 40-х років ХХ ст. Саме тоді в Польщі відбувається повний перепис архівних матеріалів, пов'язаних з вищезазначеною проблематикою, а у відповідь на спогади й наукові праці еміграційних діячів твориться «соціалістична історіографія» подій 1944–1945 рр.* Паралельно в еміграції (у Франції, Великій Британії, США) постають польські дослідницькі інститути, які збирають, а потім друкують матеріали польського уряду в екзилі, спогади підпільних діячів та інші джерела, що на сьогоднішній день проливають світло на походження, становлення й діяльність комуністів на шляху до підпорядкування й утотоження державних органів з партійною структурою ППР.

Зовсім в інший спосіб опанування державного керівництва комуністами представлено в монографіях, а й навіть в збірниках документів, які були видані в Народній Польщі та Радянському Союзі протягом 45 років повоєнного існування цих держав. Спрямовані на легітимізацію тодішнього режиму в умовах поляризації світу та холодної війни, ті публікації часто представляли події 1944–1948 рр. в Польщі як боротьбу між реакцією, що її підтримував войовничий Захід, та «табором миру» на чолі з СРСР. При написанні даної статті автором особисто був проведений порівняльний аналіз тих самих матеріалів, що містяться в збірнику «Формування програмних засад ППР» [23], п'ятому томі праці «Джерела до Історії Польщі в ХІХ і ХХ ст. 1945–1956 рр.» [33] та документів з Архіву новітніх актів [6]. Зазначимо лише, що деякі тексти з першого збірника за змістом і часом виникнення суттєво відрізняються

* На сьогоднішній день відомо, що комуністична історіографія активно селекціонувала, переписувала, фальшувала і навіть знищувала невідгідні для нової влади матеріали, перекручуючи певні факти чи події на користь діячів ППР. Для тієї справи вже в 1946 р. на базі Управління Громадської Безпеки (пол. Urząd Bezpieczeństwa Publicznego) створено кілька організацій-секцій, завдання яких полягали в переписуванні, чи, як тоді казалося, «цензуванні» виходячих з-під пера чи вже існуючих архівних матеріалів та історичних джерел. До тієї справи активно залучалися історики і джерелознавці, переважна більшість яких «творила нову історію» не з власної волі. Неабияку роль у виникненні нової візії подій 1944–1948 рр., як і в усіх інших наукових областях за часів існування «соціалістичної співдружності», відіграли «радянські фахівці», які, маючи чималий досвід, безсумнівно допомагали польським колегам. Прикладів фальсифікації історичних подій в ПНР можемо навести чимало. Чого варта лише одна міфічна історія постанови ППР, чи, наприклад, Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ), до якої ще повернемося. Проблема перевірки й очищення джерел від фальсифікацій актуальна в Польщі до сьогодні; в її розв'язання заангажовані не лише архівні та наукові установи разом з Інститутом Національної Пам'яті (пол. Instytut Pamięci Narodowej), а й державні органи, головним чином Служба Безпеки, та різноманітні наукові товариства (Gontarczyk P. Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944. – Warszawa, 2003. – s. 11–17).

від ідентичних документів з двох наступних носіїв інформації. Тут, як кажуть, без коментарів.

Після суттєвих змін 1989–1991 років політичний, військовий, а також суспільний аспекти встановлення комуністичної влади в Польщі неодноразово ставали предметом жвавих дискусій. З новітньої історіографії проблеми слід зазначити публікації польських фахівців-дослідників становлення й діяльності комуністичної влади в регіоні А. Пачковського, А. Скшипка, Р. Терлецького та ін. [26; 31; 32]. Не менш змістовними є дослідження російських істориків з Інституту слов'янознавства та балканістики РАН, А. Ф. Носкової, В. С. Парсаданової, Г. П. Мурашко, Т. В. Волокітіної та інших [13]. Саме вони істотно поширили джерельну базу проблеми й ввели до наукового обігу переважно більшість опублікованих до сьогодні документів з державних архівів Російської Федерації, недоступних для польських спеціалістів. Внаслідок інституціоналізації польських осередків, що займаються дослідженням історії країни комуністичного періоду, та кропіткої праці польських вчених світ побачила серія «Документів до історії ПНР», опублікована Інститутом політичних студій ПАН. До аналізу комуністичного режиму в Польщі також активно долучились українські історики з гона науковців Львівського університету, згуртованих довкола професора Л. Зашкільняка [12].

Діяльність дослідницьких центрів і історичних товариств сучасної Польщі, що скерована передусім на формування та поширення історичної свідомості серед громадян, заангажування молоді до проектів пізнання минулого власної країни, теж не залишає осторонь період «соціалістичного експерименту». Робіт на дану тематику з кожним роком стає все більше*. Публікуються нові документи, надається доступ до секретних матеріалів, які нещодавно перебували під наглядом «Безпеки». Тож останню крапку в дослідженні тематики ставити поки що зарано.

Зайняття східних польських земель силами Червоної Армії стало dokonаним фактом влітку 1944 р., коли в результаті операції «Багратіон» 17 липня радянські війська зламали німецький опір на лінії р. Буг, відсунувши лінію фронту майже на 250 км на Захід. Водночас Москва приступила до реалізації нового завдання – створення залежного від СРСР нового державного апарату майбутньої Польщі. План його утворення був розроблений в Кремлі ще до початку 1944 р. 19-20 липня 1944 р. з особистої ініціативи й участі Й. Сталіна в Москві формується Польський Комітет Національного Визволення (далі ПКНВ) [27; 32, с. 33-34]. Влада останнього розповсюджувалася спочатку на терени т. зв. Люблінської Польщі (після визволення 22 липня 1944 р. Люблін став

* Тільки за період з 1989 по 1996 р. в Польщі вийшло близько 1500 наукових і публіцистичних праць, присвячених різним аспектам становлення в країні квазікомуністичного ладу (Rzepliński Andrzej. Państwo bezprawia – Polska Ludowa 1944-1956. Bibliografia za lata 1989-1996. – Warszawa, 1998. – 197 s.).

столицею і місцем розташування ПКНВ), а в подальшому – і по всій країні. Декларуючи відозву про позицію СРСР щодо Польщі [16, с. 21], 26 липня 1944 р. Москва підписала порозуміння з ПКНВ «Про стосунки Головного командування Червоної Армії з польською адміністрацією після вступу радянських військ на територію Польщі» [16; 18, с. 155-157; 27], а вже 1 серпня фактично визнала його, обмінявшись дипломатичними місіями [2; 10, с. 54-55]*. Представником СРСР в Польщі був назначений генерал-полковник М. А. Булганін. Останній був не стільки дипломатом, скільки контролером і організатором нової польської влади. Його представництво охороняв спеціальний батальйон НКВС, утворений в першій половині серпня з випускників спецшкіл НКДБ [14].

Активність, з якою ПКНВ підпорядковував зазначений терен, була обумовлена розташуванням тут радянської військової адміністрації та близько 2,5 млн солдат Червоної Армії й Війська Польського, утвореного в СРСР, тоді як населення цього регіону нараховувало лише 6,5 млн [9; 14, с. 10-12; 30, с. 149]. Нову державну адміністрацію комуністи створювали паралельно з облавами, арештами делегатів еміграційного уряду та командування АК, що виходили з підпілля. Завдання «очищення» території виконували безпосередньо контррозвідка СРСР «Смерш» і спецвідділ НКВС – особлива дивізія, утворена 15 жовтня 1944 р. [17, с. 14-15]. Нарховувала вона близько двадцяти тисяч добре оснащених і вишколених вояків. Вже до кінця 1944 р. та дивізія заарештовувала до 17 тис. осіб, головним чином членів підпілля, значну частину яких відразу вислали до спецтаборів вглиб Росії [9; 11]. Підкреслимо, що за Статутом Відділу Інформації ВП від 30 вересня 1944 р. було передбачено активну співпрацю польської армії з відділами «Смерш» в обміні інформацією, перекази останнім шпигунів, співпрацівників розвідки й контррозвідки країні, вороже налаштованих до СРСР, членів ОУН, учасників антирадянських організацій та колишніх білогвардійців [4]. За виконанням цього статуту слідував повноважний представник НКВС при командуванні I Білоруського фронту та водночас заступник народного комісара внутрішніх справ генерал І. Серов (Іванов, Малінов) [15, с. 24-27; 11; 31, с. 59].

Період оформлення ПКНВ тривав близько місяця. Постійний і якісний зв'язок з Москвою для потреб польського керівництва в той час забезпечувала радянська транспортна авіація. Фінансовий кредит, що був наданий Польщі для жвавішого розвитку ПКНВ, також проходив через руки високих посадових осіб НКВС [3].

* Підписуючи дані документи, керівництво СРСР створювало правні умови, потрібні для того, щоб Червона Армія, перетинаючи «лінію Керзона», не виступала в ролі окупаційної сили стосовно «*de-facto*» держави-союзниці по антигітлерівській коаліції. З тих же міркувань велике значення мала й угода «Про державний кордон», підписана 27 липня 1944 р. Підписані умови демонстрували радянські воєнні цілі – утворення окремого, але залежного від Москви державного організму (Восточная Европа в документах российских архивов. Т. 1. – Док. 9. – С. 54-55; Polska Ludowa – Związek Radziecki. – Dok. 6. – S. 12-13).

Одним із перших сегментів нового адміністративного устрою, який поставав на землях, зайнятих Червоною Армією, став апарат служби безпеки. У структурі ПКНВ він становив окреме Управління Громадської Безпеки (УГБ). Кадри відділу нараховували близько 200 осіб, що пройшли 2-місячний курс в Куйбишевській школі НКВС [17; 31, с. 55-59]. Керував управлінням «загартований комуніст» Станіслав Радкевич. 4 серпня 1944 р. на базі управління було створено Польський самостійний спеціальний батальйон, а 4 жовтня, за особистою директивою Сталіна Радкевичу, ПКНВ видав декрет щодо організації місцевих ланок служби безпеки й Громадської міліції (ГМ), комендантом якої був призначений Станіслав Юзв'як [6]. Вже в грудні 1944 р., без підпорядкованої «безпеці» ГМ, внутрішніх військ та інших силових органів, УГБ нараховувало близько 2,5 тис. осіб [30, с. 39-40].

Другою за значенням структурою влади була безпосередньо партія – ППР. Остання мала діяти зовсім в інших умовах, ніж за часів війни. Процес оновлення розпочався 10 серпня 1944 р. з утворення Політичного Бюро (далі ПБ), а в другій половині місяця дійшло до об'єднання крайової групи ППР з комуністами, що прибули з Москви [21, с. 21-29; 32, с. 39]. Почали діяти також пропагандистські інституції, знову ж таки підпорядковані «безпеці», гасла яких, як вважає В. Рошковський, знаходили значну підтримку *«головним чином серед робітничої верстви населення, а також політичних кар'єристів»*. Як результат, вже наприкінці 1944 р. число членів ППР виросло з 4,5 тис. в липні до 22 тис. осіб [29, с. 139].

У другій половині 1944 р. відбулися значні зміни в суспільному житті «визволених» польських земель. Зазначимо, що маніфест, виданий ПКНВ 22 липня 1944 р., оголосив проведення суспільних реформ, які були юридично обґрунтовані конституцією 1921 р. [21, с. 502-503]. Першою з них була реалізована аграрна реформа. Декрет про її проведення, ухвалений 6 вересня 1944 р., передбачав примусову й безвідплатну парцеляцію маєтків, що становили більш ніж 100 га сільськогосподарської площі, а також роздачу землі бідним господарствам за символічну плату з можливостями кредиту. Реформа започаткувала знищення верстви заможних господарів-одноосібників, проти чого так актавно виступали підпілля й Костел [26, с. 88-89].

Суспільні зміни торкнулися й мешканців міст. Нечисельна промисловість Східної Польщі була націоналізована, однак керівниками й директорами часто-густо були довоєнні власники чи фахівці. Однак польська інфраструктуру не одразу було переведено на мирні рейки – радянська армія продовжувала використовувати локальні фабрики для фронту. Незалежно від різниці між німецькою й радянською технікою, першорядний інтерес становили місцеві спеціалісти. Так, у Жешуві й Мельці, використовуючи місцеві авіазаводи, було організовано радянські авіаційні бази [1; 5]. В такий односторонній спосіб розпочиналася радянсько-польська господарська співпраця.

Реакція польської громадськості на ситуацію в країні, що формувалася під впливом радянського пресингу, була не однозначною. Вплив на настрої, а також суспільне життя, мала діяльність комуністів, що була спрямована на згуртування довкола ПКНВ різноманітних політичних і громадських організацій. Зазначимо, що переважна більшість політичних угруповань, які виникли на території Люблінської Польщі, не мали поза назвами нічого спільного з подібними довоєнними чи конспіративними партіями. Вже 10-11 вересня 1944 р. в Любліні відбувся з'їзд лівих політичних організацій, який в історіографії ПНР отримав назву 25-го конгресу Польської соціалістичної партії (далі ППС) [15, с. 31-32; 30, с. 141-142]. До обраного на конгресі керівництва партії увійшли головним чином прорадянські діячі або криптокомуністи, тоді як переважна більшість незалежних соціалістів залишалася в підпільній ППС-ВРН [26]. Не підтримали «нової влади» й члени Стронніцтва Людового (далі СЛ) – Народної Партії, та християнські демократи (СД), до відновлення легальної діяльності яких долучились органи НКВС [25, с. 77-78].

В умовах фактичної військової окупації Польщі Радянською Армією ППР вільно маневрувала поміж підпорядкованими партіями й фактично керувала ними. Вже 24 жовтня утворено Центральну узгоджувальну комісію демократичних партій за участю представників ППР, ППС, СЛ і СД. ППР також підпорядкувала профспілки, утворивши наприкінці 1944 р. Тимчасову комісію профспілкового руху, звісно ж під контролем спецорганів, до якої примусово записано понад 100 тис. робітників [30, с. 142].

На початку жовтня, за ініціативою і безпосереднім наказом Сталіна, який вирішив, що перший етап – формування основної адміністративної сітки, утворення органів безпеки й пошук односторонніх – був пройдений, польські «товариші» перейшли до загострення курсу [20, с. 471]. Водночас польська й радянська влади активізували боротьбу з підпіллям і конспірацією. Від початку жовтня 1944 р. Булганін безрезультатно домагався від ПКНВ видання декрету про запровадження смертної кари для осіб, що ухиляються від військової служби, дезертирів і таких, хто співпрацює з «реакційним підпіллям» [8]. Після декількох випадків дезертирства з Війська Польського органами НКВС інтерновано майже всіх офіцерів і солдат, що перейшли до ВП з АК [32; с. 55-56]. Акцію приурочено до нової пропагандистської кампанії, направленої проти демократичних сил і уряду в Лондоні. Безпосередній вплив на розвиток подій мали невдалі переговори між представниками ПКНВ та еміграційного уряду, які відбувалися в Москві в серпні – жовтні 1944 р. [18, с. 256].

Загострення політичного курсу й безкомпромісність до опозиції принесли комуністам очікувані результати. Керуючи інструментами влади, створеними власноруч, партія виробила й підпорядкувала основні механізми контролю публічного та політичного життя в країні. 31 грудня 1944 р. Загальнодержавна національна рада, маючи на меті подальший розвиток державного апарату, утворила польський Тимчасовий Уряд, прем'єром якого був обраний Е. Осубка-Моравський (ППС) [18; 27].

Власне з цього моменту Москва починає замінювати радянських офіцерів в польських структурах на радників чи помічників різного гатунку, а на посаду спеціального наглядача уряду був призначений безпосередньо І. Серов [11, с. 107-109].

Ситуація на міжнародній арені теж складалась не на користь демократичного розв'язання польського питання. Ялтинська конференція «Великої трійки» (4-11 лютого 1945 р.) відбулася в момент подальшого зміцнення позицій СРСР на фронті, а тому її рішення щодо майбутнього Польщі приймалися фактично під диктат радянської сторони й були наступною поразкою еміграційного уряду та західних союзників [19, с. 130]. Між тим в лютому Тимчасовий уряд перенесено до зруйнованої Варшави, що мало велике пропагандистське значення, а вже навесні 1945 р. апарат примусу розпочав нову широку антипідпільну акцію. Ще до кінця зими 1945 р. відділи «безпеки» були створені в усіх воєводствах і повітах; свої впливи також збільшили партійні комітети. В квітні 1945 р. лише Мліція нараховувала понад 40 тис., а Управління Безпеки (далі УБ) – близько 10 тис. працівників [32, с. 68-75].

Водночас збільшились акції опору партизанських загонів, які по розпуску ген. Л. Окулицьким 19 січня 1945 р. Армії Крайової, зосередилися довкола новоствореної організації «Не» [25, с. 116]. З цього приводу командування НКВС і УБ приступило до пошуку контактів з керівництвом підпілля, офіційно – для проведення розмов і врегулювання конфлікту, неофіційно – для заарештовування й усунення з політичної сцени [11, с. 32-34, 122-132]. Після двох зустрічей у московській в'язниці НКВС на Луб'янці опинилися 16 представників підпільної адміністрації й партійних лідерів конспіративних партій Польщі [11, с. 37-44, 137-158].

Весною 1945 р. СРСР зробив наступний крок на шляху до легітимізації Тимчасового уряду – на початку квітня Москва запропонувала останньому підписати угоду про дружбу й співпрацю [7]. 21 квітня в Москві Осубкою-Моравським і Сталіним ця угода була підписана [18; 33]. Представники західних держав зреагували на такий акт гострою критикою та зажадали якнайшвидшого скликання комісії в справі утворення Тимчасового уряду національної єдності. Зібрання комісії відбулося в червні 1945 р. у Москві. В переговорах крім представників КРН, ТУ і ППР також брали участь політики з-за кордону, зокрема С. Миколайчик. Одночасно з переговорами стосовно Тимчасового уряду національної єдності (ТУНЄ) в Москві відбувся показовий процес над заарештованими лідерами підпілля. 21 червня, одночасно з виголошенням вироків на процесі «шістнадцяти», опубліковано комюніке з московським порозумінням і утворенням ТУНЄ. До нового уряду увійшов С. Миколайчик, який отримав портфель міністра сільського господарства й посаду віце-прем'єра, а також три його колеги з еміграції [18, с. 248-249, 442-445; 24, с. 47-49]. Однак найголовніші відомства й ключові посади були залишені комуністам. За одинадцять місяців фактичної влади ППР та їх союзники не тільки

збільшили свої позиції та утворили новий апарат державної адміністрації, а й опанували найважливіші шаблі влади, ототожнюючи їх з партійними органами. Власне з того приводу ТУНЄ лише виглядав як уряд, оновлений демократичними силами.

Шлях до уніфікації державних органів для комуністів був відкритий вже в середині 1945 р. Однак події на міжнародній арені, пов'язані з наростанням холодної війни, досить значна, але безсила політична опозиція в самій країні та позиція самого Сталіна, який принаймні хотів показати, що дотримує обіцянки, даної західним союзникам стосовно демократичного характеру польської політичної системи, – все це змусило комуністів відкласти повне опанування владних органів до виборів, результат яких був відомий заздалегідь.

Отже, етапи й методи діяльності польських комуністів на шляху до цілковитого підпорядкування державних структур можна обумовити трьома головними аспектами – зовнішньо-політичним, мілітарним й суспільним. Перший, пов'язаний з розташуванням сил на міжнародній арені в кінцевій фазі Другої світової війни, коли в умовах утворення ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин держави-переможці вдалися фактично до поділу Європи, відносячи Польщу до радянської сфери впливу. Результатом того були рішення Сталіна щодо внутрішніх змін в країні, утворення нових елементів залежності від СРСР та ліквідація демократичної опозиції й курс на „советизацію”.

Характеризуючи другий аспект, підкреслимо його зв'язок із зовнішньо-політичним чинником та реаліями на фронтах Другої світової, в результаті якої Червона Армія, долаючи опір Німеччини, зайняла більшу половину Європи. Розвиваючи це досягнення, Кремль забезпечив собі вигідні умови впливу не тільки на політичну ситуацію в країні, а й Військо Польське, поліцію та апарат Служби безпеки; став творцем репресивного апарату на службі партії. На ключових посадах тих структур перебували здебільшого радянські офіцери, працівники НКВС, що виконували керівні чи консультативні функції. Безмежна влада Служби безпеки, створеної при допомозі та за зразком НКВС, також була істотним елементом існування нового державного ладу.

Складним для автора була спроба визначення ролі суспільного фактора. Яким чином в країні з досить розвиненою традицією антикомуністичної діяльності, антагонізмами й стереотипами відносно СРСР, ППР вдалося не тільки встановити й укорінити свої позиції, але навіть знайти симпатиків і однодумців? Відповідь на це питання криється в самому часі – громадськість, цінності та якості якої були змінені за роки війни й окупації, дуже легко піддавалася політичному опануванню. Утотоження інтересів партії з інтересами народу й держави надали можливість комуністам висловлюватись від імені всього суспільства; уніфікувати певні громадянські права (свободи вибору, сумління й т.д.). Не можна оминати й факту поділу польського суспільства на дві головні групи: одних, що, прагнучи до певного авансу

в новій системі, підтримували соціально-політичні зміни в країні, та інших, які з багатьох причин протистояли тим змінам. Політичний курс, що постійно змінювався й не був результатом рішень місцевої влади, наприкінці 40-х років поглинув як перших, так і других. Одних – з причин опозиційного налаштування проти системи, інших – через занадто ретельне виконання своїх службових обов'язків та чергову зміну доктрини, яка ввела до лексики комуністів Центрально-Східної Європи нове поняття внутрішнього ворога.

Література

1. *Archiwum* Akt Nowych, List Bułganina do Osóbki-Morawskiego. AAN 295/VII, teczka 261, k. 35.
2. *Archiwum* Akt Nowych, List Mołotowa do Osóbki-Morawskiego z 1 VIII 1944 r. przyjmujące do wiadomości notyfikację powstania PKWN. AAN 295/VII, t. 261, k. 1.
3. *Archiwum* Akt Nowych, Pisma Bułganina do Osóbki-Morawskiego z 16 i 19 VIII 1944 r. AAN 295/VII, t. 261, k. 24-28.
4. *Archiwum* Akt Nowych, Pisma Bułganina do Osóbki-Morawskiego z 18 VIII 1944 r. AAN 295/VII, t. 261, k. 25.
5. *Archiwum* Akt Nowych, Pisma Bułganina do PKWN z 7 i 8 VIII 1944 r. AAN 295/VII t. 261. k. 19-20.
6. *Archiwum* Akt Nowych, Protokół z posiedzenia KC PPR z 9 X 1944 r. AAN VI Oddział 295/V, k. 10-22.
7. *Archiwum* Akt Nowych, Protokół z posiedzenia Rady Ministrów RP z 16 IV 1945 r., AAN, Protokoły z posiedzeń Rządu RP, 1945 r., t. 1, k. 264.
8. *Centralne* Archiwum Wojskowe, Pismo Krasinikowa do gen. Żymierskiego z 5 IX 1944 r. SAW III-432/21 k. 63.
9. *Гибанский Л.* Исследования политики СССР в Восточной Европе в конце Второй мировой войны и в первые послевоенные годы / Л. Гибанский // Вопросы истории. – 2004. - № 6.
10. *Восточная* Европа в документах российских архивов. 1944-1953. – Т. 1 (1944-1948). – М. – Новосибирск, 1997.
11. *«Из Варшавы.* Москва, товарищу Берия»: документы НКВД о польском подполье 1944-1945. – Москва – Новосибирск, 2001.
12. *Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: від давніх часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун, – Львів, 2002.
13. *Волокитина Т.В., Мурашко Г.П., Носкова А.Ф., Покивайлова Т.А.* Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа 1949–1953. Очерки истории / Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Т. А. Покивайлова. – М., 2002.
14. *Armia* Radziecka w Polsce 1944-1956: dokumenty i materiały. – Warszawa, 2003.
15. *Bartoszewicz* H. Polityka Związku Radzieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944-1948. – Warszawa, 1999.
16. *Czubiński* A. Dzieje najnowsze Polski 1944-1949. – Poznań, 1992.
17. *Dokumenty* do dziejów PRL. Aparat Bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody. Cz. 1-2. – Warszawa, 1994-1996.
18. *Dokumenty* i materiały do stosunków polsko-radzieckich, t. 8-9, Warszawa 1976-1978.
19. *Frelek R., Kowalski W. T.*, Sprawa polska, 1944. – Warszawa, 1986.
20. *Gomulka* W. Pamiętniki, t. 1-2. – Warszawa, 1994.

21. *Gontarczyk* P. Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941-1944. – Warszawa, 2003.
22. *Kersten* K. Między wyzwoleniem a zniewoleniem: Polska 1944-1956. – Londyn, 1993.
23. *Kształtowanie* się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942-1945. – Warszawa, 1958.
24. *Mikolajczyk* S. Polska Zgwałcona. – Warszawa, 2005.
25. *Opozycja* antykomunistyczna w Polsce 1944-1956: wybór dokumentów. – Warszawa, 1990.
26. *Paczkowski* A. Półwieku dziejów Polski. – Warszawa, 2006.
27. *Polska* – ZSRR: struktury podległości: dokumenty KC WKP (b) 1944-1949. – Warszawa, 1995.
28. *Pużak* K. Wspomnienia (1939-1945). – Gdańsk, 1989.
29. *Roszkowski* W. Historia Polski 1914-2005. – Warszawa, 2007.
30. *Rzepliński* A. Państwo bezprawia – Polska Ludowa 1944-1956. Bibliografia za lata 1989-1996. – Warszawa, 1998.
31. *Skrzypek* A. Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944-1957. – Pułtusk, 2002.
32. *Terlecki* R. Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa publicznego w Polsce 1944-1990. – Kraków, 2007.
33. *Źródła* do dziejów Polski w XIX i XX wieku. t. 5, lata 1945-1956. – Pułtusk, 2003.

© Ковальов І.

Духовні навчальні заклади Руської Православної Церкви в СРСР у 1964–1985 рр.

Стріонова Інна

Стріонова Інна. Духовні навчальні заклади Руської Православної Церкви в СРСР у 1964–1985 рр. Автор статті, досліджуючи зазначене питання, намагалась з'ясувати становище та функціонування діючих у добу «застою» (1964–1985 рр.) в СРСР Ленінградської та Московської академій-семінарій та Одеської семінарії. Внаслідок проведеного дослідження було встановлено, що кількість учнів у духовних православних навчальних закладах в Радянському Союзі збільшилась, що було безпосередньо пов'язано із розширенням приміщень цих шкіл, а також із пом'якшенням антирелігійного державного курсу у країні. *Ключові слова:*